

Чуй сега, братко мой: ще ти разкажа съня си за Бориса, ще ти го изпея, ще ти го изплача. Тъй го сънувах, тъй го разбрах, тъй и започвам:

По сухата река, притисната от каменисти безводни гърбели, в ужас бягат нищи поселници. Простолюдини бягат.

Мучат обезумели говеда, майки чадата си търсят. Старец някой умира, булка някаква ражда в мъки. Бягат нищите поселници надолу през каменни сипеи, по реката, по сухата.

А погледнеш ли горе, ще видиш и ти, братко, как по билото на гърбела препускат българи конници, как объркано лутат се насам и натам, подвикват си нещо на своя си език.

Виж: горят, сламени и дървени, истбите и хижите на славянското поселище, из дима тичат подлудели люде, в дима вие куче, което никои не отвързва.

Горят истби, през поселището препускат българи конници. Спират, отправят свистяща стрела назад – и отново препускат.

Бягат българите, бягат!

Отстъпват, това исках да кажа.

Звънват тетиви, рояк стрели свирват тънко от вражи засади – откъм скалите или иззад дебелиите буки. Свирват тънко и пронизват в гръб конниците българи.

Разгром, казвам ти, братко, срамен разгром! И така е, не го крия.

Виж сега, препуска конник, следван от двамина стрелци на разпенени късокраки коне от яките, от алтайските.

Конникът, виждаш, носи отпреде си тъмен и едър вързоп.

Спускат се долу, през котловината, към граничния онгъл на нашата орда. Туй е, братко, ограда непревземаема – от дебели подострени стволоче, с четири наколни кули по ъглите, с ров и с каквото се друго полага за отбрана на хана.

Стражата сторва им път, познава тя тримата конници.

Тихо и мирно е в оградения онгъл: тънък дим се вие над юртите, пасат неоседлани коне, отдъхват стрелци, пекат вол на ръжен. Намазани, лъскави от мечата лой, стригани люде се борят. Жените, гащати-шалварести, мехове носят и грънци – с децата на гръб.

Първият конник от жребеца си скача, без да погледне, подхвърля юздите на следващия го стрелец. Ако го видиш отблизо, и ти ще речеш, че голям и страшен е той, първият конник – лъскав от потта, едноок и с тежка плетка на стриганата си глава. Три стари белега пресичат лицето му, три белега от три стари войни.

Едноокият грабва вързоп и го носи с една ръка.

Виж: човек е този вързоп – малък и чорлав, навързан с въжета, очите му бляскат от ужас. Насочва се конникът към голямата юрта в средата на нашия стан.

Далече пред юртата, на празното място, седи на походен стол великият ни хан. Седем са приближените му, ако не броиш соколяря.

Едноокият хвърля вързоп далече пред себе си. Той тежко тупва – ала ни звук, ни стон. Уплашено гледат едри очи – като гръцки маслини. Едноокият полага длан на гърдите си, дрънват златните гривни по голата космата ръка. Едва скланя глава – без лицепрятие, като равен пред първия от равните.

Казва:

– Нося ти дар, хане ювиги. Плених го от хърватите. Гръчки е писар.

Ханът е, виждаш, млад, с едва набола брадица. Облечен е по византийски начин и препоясан с пурпурен пояс. Не мога да кажа, че има лице на войник – бледо е то, восъчно и женствено, а ако погледнеш ръцете му, ще се съгласиш с мене, че не за меч са тези ръце. Ако пък речеш, че ханът по ти мяза на бледен чернокапец от малоазийските, няма много да сгреша.

Ханът се изправя, отива при вързоп, подритва вързоп. С крак обръща лицето му нагоре. И пита:

– Ти кой си?

– Спиро. От Пелопонес. Постади ме, цезарю – сте ти слуза верно!

Ханът ни кимва, двамина притичват, отнасят като вързоп Спиро от Пелопонес.

Смее се ханът, ала не му е до смях. Отива при едноокия, тревожно се вглежда в лицето му:

– Говори, кавхане Етх. Сразихме ли ги хърватите?

Кавханът блясва с едрия си зъркел, хвърля зъл поглед към ханските люде и едва тогаз казва:

– Сразиха ни те, ювиги хане. Те ни сразиха! Предадоха ни славяните. Пограничните две племена. Пред самия бой ни напуснаха. Казвахме ли ти го, хане, та да го знаеш? Не ти ли го казвахме?

Думите му удрят хана в лицето, отблъскват го назад, той объркано или може би уплашено оглежда приближените си. Людете му мълчат, сами сразени от известието.

Побелелите устни на хана потрепват и повярвай ми, братко, обръща се той и побягва. Ей тъй – побягва като пиян, втурва се в юртата си, потъва в плътната й сянка. Кавхан Етх спокойно гледа към черния отвор, където изчезна великият му хан, и може тъй да ми се е присънило, но в окоето му няма друго освен тъжно презрение.

Спокойно казва:

– За два дни хърватите могат да стигнат до тук. До граничния ни онгъл.

Сеца се, че има чужд, соколаря, кимва му да се маха. После казва:

– Доксе, ти си му брат. И ти, Хуноле – ти си му близък. Защо се съгласихте на неговата лудост? Или не знаете, че човешката лудост си е за човека, а ханската – за цялото племе? Защо се съгласихте да оставим тила на славяните – сякаш не знаете, че славянинът е съюзник, докле го изкъсо държиш! Така ли е, Доксе?

Докс не гледа към Етха, Докс чертае с камшик по пясъка. Той е по-млад от брат си, от хана, добро е лицето му, даже много добро. Докс мълчи.

– Мълчиш, Доксе. Мълчиш!

Казва боилът Хунол, ала казва го тихо – господарят да не чуе:

– Защо на нас се сърдиш, Етх? Не му ли говорехме вярно да има само на нашата сила, на българската? Не му ли говорехме, че да пусне ордата сама в падините, с неверни славяни в тила, е явна погибел? Не му ли го казвахме? Ала той върши каквото си той науми. Упрям ни е ханът, сам знаеш!

Докс изотдолу поглежда Хунола, не обича злословията Докс. И отново чертае по пясъка. Продължава Хунол:

– Не му ли говорехме, че ще ни засадят? Че сами ум на хърватите даваме – как засада да ни устроят в падините? Не му ли го казвахме?

Другият зове се Сондоке. Та казвам, Сондоке несмело излиза на хана в защита:

– Не си винете хана, той искаше да ги измами. Да ги изненада и удари в гръб искаше. Казва Етх, презрителен е той и злъчен:

– А измамиха ни те, изненадаха ни те. Кана-багатур Сондоке, не ме размивай. И ти, Хуноле, говорили били сте! Говорил аътът на кобилата, а тя му рекла: „Не ми говори, а върши, ако искаш жребец!“.

И прави си с лакътя знак неприличен.

Сега чуй, говори му Докс:
– Ти каза, Етх. Сега ще кажа и аз. Ако е съгрешено, съгрешили сме всинца. А ако някой загубил е битката, загуби я ти!

Етх гневно сочи към тъмния отвор на юртата, дрънват златните гривни.

– Загуби я той! И коя ли война е спечелил? Кажу коя?

– За битките – прав си. Ала със слово ханът спечелвал е туй, що загубвал е с меча.

– Остави тез изкуства на ромеите – с изящни чуруликания да вземат ума на врага си! Ние сме племе от бойци и по целия ни изброден път през вековете оставили сме не ромейски благовония, а дим от пожарища и следи от копита! Сега ханът иска да свърне от нашия път, стария. Да скърши нашата воля. Ала щом ханската воля е наспроти нашата...

Настръхва Докс.

– Какво тогава?

– В това е била и ще бъде силата на българското господарство: щом ханската воля е наспроти волята ни боилска, тогава ханът си отива! И нов хан се избира!

Виж как Докс грабва меча си и го измъква наполовина.

Виж как Етх – бърз като светкавица, като дива котка, като стрела, юрнала се от тетивата, измъква своя меч наполовина.

После Докс пуска меча си и той гладко се плъзва в ножницата. Усмивва се Докс.

– Само това ни липсваше, помежду да се бием! Добре, Етх, мир да е! Казах: ако е съгрешено, съгрешили сме всинца. Иди, говори му. Ти идеш от там, ти най-добре знаеш какво е и как. Иди, говори му.

Колебае се Етх, примирява се Етх:

– Не. Първом с вас да обсъдим!

Виж: великият ни хан се е проснал по лице на ниска постеля. Ще речеш – малодушен е великият ни хан. Може да си и прав, ала не бързай!

Една длан внимателно плъзва по косата му, една гола ръка, една женска бяла ръка. Нали знаеш, голяма е ханската юрта и ниска постеля я опоясва в кръг – за съвети или нещо такова. В средата, направо на пода, догаря борина, димът се вдига свободно нагоре, излиза през преплетените пръти на отвора, а слънцето процежда сноп димни лъчи.

Та казвах ти, братко, как женска ръка плъзва по ханската дълга коса, една бяла славянка е туй, русокоса и синеока славянка – не ми казвай, че е красива, такава видях я в съня си и аз.

Чуй, славянката шепне:

– Недей, ненагледен. Недей, слънчице, соколе ти мой. Всичко ще бъде добре, ще видиш.

Ханът рязко се изправя, очите му, сърнешките, са зачервени. Не е хубаво да се мълви за един хан, че е плакал, ала личи, че е плакал, не мога да скрия. Хваща ръката ѝ ханът.

– Лош хан ли съм? Негоден хан ли съм? Каж ми!

– Най-добрият. Най-умният, радост на сърцето ми.

С бледи разтреперани пръсти той едва докосва лицето ѝ, сякаш да получи от нея топлинка и малко сигурност. Като опарен си дръпва ръката, оглежда я, сякаш за пръв път я вижда.

Чуй що говори ханът:

– Таз ръка не може меч да държи, не е ханска таз ръка! Моите предци са давили хилавите си отроци в изначалните български реки. Така казва преданието: Амударя и Сърдаря са реките, и в тях са давели отроците, що няма меч да държат. Защо не ме удави баща ми Персиан? Реки ли няма тук? Или потоци буйни няма?

– Смешни сте вие, българите, соколе мой. Ръцете само за меч ли са? Има ръце за меч и ръце има за рало, ръце за глина и ръце за галене. И ръце има, що могат с две шепи вода да ти дадат.

Това говори славянката, опряла лице в гърба на хана, обхванала го любовно през кръста.

Казва ханът:

– Българите отколе живеят за война и от война.

Казва славянката:

– А стори тъй, че да живеят отнине за мир и от мир. Това ти го каза, не аз.

Ханът се отскубва от нея, почти я отблъсква.

– Ала аз не съм сам. Не съм сам, разбираш ли? Боилите искат война и аз трябва да я вода. Трябва! Щом те я искат.

Казва славянката:

– Те са боили, а ханът си ти!

Съкрушен казва ханът:

– Аз съм само хан.

– Ти чу какво Етх рече за тебе. Премахни го, докле е време.

– Значи да премахна и мене си.

– Той е срещу тебе!

– И аз съм срещу мене си.

Виж: един триъгълник светлина като клин се врязва в димния полумрак на юртата, разширява се триъгълникът и в средата му застава човешка сянка.

Това е Етх и Етх казва:

– Ювиги хане, трябва с тебе да говоря. Ние решихме.

Ханът дълго мълчи, сякаш не разбира какво му мълвят. Изрича най-сетне:

– Говори, кавхане Етх.

– Първом нека Велеслава излезе. Това са мъжки дела.

– Тя може да остане. Говори.

Етх мълчи. После казва:

– Аз идвам отдалече, гладен съм. Донеси, Велеславо, месо и вода. Нека сега бъде изпечено месото. Нека водата бъде планинска.

Велеслава поглежда към хана, ханът мълчи. Разбира Велеслава – подчинил се е ханът. Навежда глава и излиза.

Етх прикляка, раздухва борината. В пламъците ѝ лицето му изглежда по-страшно нарязано.

Сега чуй, говори Етх:

– Ние решихме, ала ханът си ти. И последен ти повеляваш. Ние решихме, че загубихме сражение, не войната. Ордата е още цяла и яка. Ние решихме: изтегляме ордата вляво и вдясно, по планините. С малки отряди задържахме врага в долината – нека си мисли, че разгромът е пълен. А ти заповед дай придунайската ни орда да дойде насам. Удряме от три страни, притискаме ги плътно в дъното на падините. Това решихме, а ще кажеш ти. Нали ти си ханът?

И има нещо презрително в последните думи на Етха.

Ала ханът не казва, братко мой, нищо не казва – нито „да“ казва, нито „не“. Такъв ни е ханът! Най-сетне колебливо изрича:

– А ако хърватите отново се сетят...

Гневно извиква Етх:

– Няма „ако“, няма такава мъжка дума! Мъжките думи са „да“ или „не“!

Ала ханът продължава си мислите, колеблив ни е ханът, сам виждаш:

– Ами ако... поискаме мир?

Чуй как Етх изревава, виж как Етх хвърля главнята в огъня и разпилява рой искри.

– Защо загубихме толкова люде? За да просим мир? Мир от кого – от слабосилните славяни? Аз казвам „не“!

Не се учудвай, ала Етх е твърде буен, такъв е Етх: той хваща хана за дрехата, византийската, привлича го към себе си, опарва го с горещия си дъх.

– Няма да ти позволим да позориш България и бойната ѝ слава! И баща си да позориш Персиана, и дядо си Маламира, и працядо си Омуртага, и баща му – великия Крум! Няма да ти позволим!

И Етх, да му прости Тангра, блъсва хана, ювигия си хан! Ханът пада на постелята, смешно и унизително е, когато хан пада на постеля. Ала той не се гневи, странен е, братко, нашият хан! Казва тихо той:

– Искаш да загубя още една война?

Казва му Етх:

– Искам да спечелиш поне една война!

Самият Етх е сломен, присяда при хана и говори му още, внезапно притихнал:

– Ние сме расли с тебе, Борисе. Заедно летяха соколите ни, заедно обядвахме конете си. Три пъти ти спасявах живота, окото заради тебе загубих. Сега ще ти кажа: името ти е барсово, тигрово. Ала сърцето ти е заешко! Това ще ти кажа!

Борис, великият ни хан, се изправя на колене, примъква се до седналия Етх, вглежда се в това нарязано от битки лице.

– Ти ми спаси живота, Етх. Това знам. Помня. Ала сега още верен ли си ми?

Чуй, говори Етх:

– Името ми е Етх. Ще рече: куче. „Вярност“ и „куче“ са слова еднозначни.

Чуй, говори Борис:

– Ще вдигнеш ли ръка срещу мене?

– Името ми е Етх. Куче. Ала ако ханът е срещу нас, аз ще заста на срещу хана. Казах. Ще дадеш ли повеление да продължим войната?

Не е лесно на владетелите да вършат това, в което не вярват. Никак не му е лесно на хана, повярвай ми, братко. Ала пред това единствено, страшно и обвиняващо око той ще се свие и унило ще каже:

– Нека бъде вашата воля.

Виж как радостно блясва окото на Етха! Но виж и това: бързо влиза ханският брат Докс. Казва му Докс:

– Дошъл е комит Владислав от Средецка Славиния. Страшна вест ти носи, Борисе!

Виж как се изправя ханът, виж колко е бледо лицето му, чуй що прошепват побелелите му устни:

– Расате! Моят син Расате!